

Igor Grdina

LJUD PA VPIJE: HLEBA, HLEBA!

V šestem tekstu cikla *Jugo-Evropski glosar*, ki je najpomembnejše izvirno delo Jovana Vesela-Koseskega v zadnjem obdobju njegovega ustvarjanja, je kasneje komaj kje še razumljeni zapozneli klasicistični pesnik kruh uporabil kot emblema materialnih pogojev preživetja.⁷⁶³ Značilno se zdi, da ga je protistavil umetnosti oziroma njeni priznanosti. Pravi namreč:

»Pesnik trobi votle svoje,
Hvale vrednih ne zapoje[.] [...]
Ljud pa vpije: Kaj poduki!
Čmu so pesmi? Hleba, hleba!
Slava visi nej na kluki[.]«⁷⁶⁴

Večina prebivalstva pač živi drugače kakor elita. Slednjo v Veselovi verzifikaciji predstavljajo izvoljenec muz, bogatin, ki »po tujim grabi«, ter za vero vneti mož, čigar misel je tako predana ljubemu Bogu, da vidi celo vir vlad in imetja v rajskem onstranstvu.⁷⁶⁵ Koseski prav tako opozori na izprijeno varianto razumevanja materialnih osnov človekove eksistence, ki se širi med mlajšo generacijo, saj svojo gloslo sklene z ironističnimi verzi:

⁷⁶³ Razprava je nastala v okviru izpolnjevanja programa P6-0094 Biografije, mentalitete epohe, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

⁷⁶⁴ *Razne dela pesniške in igrokazne Jovana Vesela-Koseskiga*, str. 451.

⁷⁶⁵ Prav tam.

»Vina, žganja nam je treba,
 Vriskajo ponočni čuki.
 Z njim derhale krog veršé.
 In po volji vse jim gre;
 Mlajši svet očitno skaže,
 Star prigovor de ne laže:
 Jajce več ko puta ve.«⁷⁶⁶

Koseski je opazil različnost položajev, v katerih se nahajajo njegovi sodobniki. Kruha ne dojema kot produkta oziroma fenomena, ki bi ga vsakdo štel za vir preživetja – pri ženskah se v tej vlogi po pesnikovi sodbi nahaja dota –, toda nobenega dvoma ni, da temelj solidne eksistence malih ljudi vidi v njem. Vodilni staroslovenski poet, ki je bil po nazorih o umetnosti nesinhroniziran s svojim bidermajerskim, postromantičnim in realističnim časom, je v dojetanju sveta in njegovih razmerij vsekakor otrok svoje dobe. Diferenciacija, segmentacija in avtonomizacija so bile znamenje epohe, ki so ji ton in tempo narekovali meščani, katerih svet je na srednjeevropskih poldnevnikih držala skupaj vsepovezovalna narodna ideja. In čeprav so »burožaji« gojili vrsto predstav o splošnosti in so postavljali dovolj ostre meje sprejemljivega na eni, tolerirajočega na drugi⁷⁶⁷ ter zavrženega na tretji strani, je v njihovih življenjih vendarle bilo več individualizma kot pri aristokraciji, ki je v javnosti prisegala na številnejše prepovedi – ob hkratnem dopuščanju najrazličnejših svoboščin v temnosivi zasebnosti.

Slabih sto let pozneje se je zdel položaj na Slovenskem povsem drugačen. Zmagovita komunistična revolucija si je prizadevala spremeniti vse in vsakogar. Leta 1954 je prišlo do unikatnega dogodka, ki doslej ni vzbudil večjega zanimanja v historiografskih krogih, čeprav je nadvse pomenljiv. Tedaj je komunistični režim⁷⁶⁸ organiziral največji shod Slovencev v zgodovini. Šlo je za višek prireditve, ki so potekale pod naslovom Štajerska v borbi.⁷⁶⁹ Na Ostrožno pri Celju je 19. septembra tistega leta oblast zbobnala okoli 350.000 ljudi,⁷⁷⁰ kar je pomenilo za sedmino večjo množico od tiste, ki je prejšnje leto navrela v dolino Lijaka. Tedaj je maršal Tito bleščéče zaigral odločenost, da si Jugoslavija pridobi pomembne dele cone A Svobodnega tržaškega ozemlja.⁷⁷¹

⁷⁶⁶ *Razne dela pesniške in igrokazne Jovana Vesela-Koseskiga*, str. 451, 452.

⁷⁶⁷ Tu mislimo predvsem na možnost odstopov od splošnega standarda sprejemljivosti v posameznih življenjskih obdobjih (npr. toleriranje bohemstva v študentskih letih).

⁷⁶⁸ Komunistični režim v Jugoslaviji je tudi po mnenju nekaterih njegovih bolj razgledanih graditeljev kljub govorjenju o demokratičnosti po odstopu večine ministrov iz nemarksističnih strank oziroma gibanj leta 1945 hitro drsel v totalitarizem. Prim. Velebit, *Moj život*, str. 469.

⁷⁶⁹ Prim. *Savinjski vestnik*, 3. 9. 1954, str. 1, Priprave na Ostrožnem se približujejo h kraju.

⁷⁷⁰ *Dolenjski list*, 24. 9. 1954, str. 1, 2, tu str. 1, Resnično smo lahko ponosni na velike uspehe, ki smo jih dosegli.

⁷⁷¹ Jugoslovanski komunistični Olimp ni resno računal na to, da bi pridobil pomembnejše dele cone A

Velika shoda, ki ju je oblast organizirala v razmaku dobrega leta dni, sta potekala v bistveno različnih okoliščinah. Septembra 1953 je bil položaj Jugoslavije relativno ugoden, saj še ni bilo povsem jasno, kam se bo nagnila tehtnica v Sovjetski zvezi, z Balkanskim paktom pa je Titova federacija uspela skozi stranska vrata vstopiti v obrambni sistem zahodnega sveta.⁷⁷² Po drugi strani se je država v zadnjih dneh poletja 1954 znašla v hudih škripcih. Vse jasnejšim znakom, da se bo rešitev tržaškega vozla končala s polomijo (glede na ustvarjeno obzorje pričakovanja v domači javnosti) in ne kompromisom, se je pridružila ugotovitev o katastrofalno slabi letini. Vrh vsega se je v Washingtonu utrdila Eisenhowerjeva administracija, ki je imela zaradi visoke plime protikomunistične histerije v novem svetu veliko večje skušnjave po zaostritvi politike proti vsem marksističnim režimom kakor Trumanova, katere vplivni član je bil tudi duhovni oče politike zadrževanja George Frost Kennan.

Kaže, da je velik del jugoslovanskega prebivalstva spričo vesti o slabi letini 1954 zajela panika. Zato ni čudno, da je tisk tudi na lokalni ravni tistega avgusta skrajno pomirjevalno obravnaval izjavo »državnega tajnika za narodno gospodarstvo« Hasana Brkića, ki je ljudem zagotavljal, da kljub določenim težavam kakšnih večjih motenj v preskrbi ne bo. Oblast je s stisnjenimi zobmi priznala, da je bila leta 1954 žetev še bolj uborna kakor 1952, ko je Jugoslavijo prizadela suša.⁷⁷³ Brkić, ki je malo prej postal narodni heroj, je dejal, da je bilo v Titovi federaciji namesto običajnih – oziroma v obdobju 1947–1953 povprečnih – 2.440.000 ton pšenice in rži leta 1954 pridelanih le 1.800.000 ton obeh žitaric.⁷⁷⁴ Režim je vso krivdo za čemerno žetev valil na neugodne vremenske razmere. Po drugi strani pa je tudi grozil: napovedoval je okrepljen boj proti špekulantom, ki »hočejo na račun slabše letine mastno zaslužiti«.⁷⁷⁵ Ker se je kruh podražil, je Brkić moral poskušati razložiti, da država, ki je določila višjo ceno žita za 4 dinarje pri kilogramu,⁷⁷⁶ sama ne sodi v to kategorijo. Globokoumno je pojasnjeval, da gre za stroške, ki so nastali s kontrahiranjem, tj. s sklepanjem pogodb.

A akterji tega procesa v Jugoslaviji niso bili neodvisni od partijske in državne strukture, saj sta ti dve plasti oblasti docela obvladovali grosistično trgovino in maloprodajo. Celotno gospodarsko življenje je bilo vklenjeno v ideološke dog-

Svobodnega tržaškega ozemlja; že vnaprej je v bistvu sprejemal delitev po obstoječih razmejnitvenih črtah. Vladimir Velebit v svojih spominih zelo cinično govori o tem. Začetne jugoslovanske zahteve po Trstu, ki jih je delegacija pod njegovim vodstvom »izdeklamirala«, so zahodni zavezniki po njegovi sodbi zdržali »stoično«. Šlo je za »navalu beskorisne retorike«. Prim. Velebit, *Moj život*, str. 559, 560.

⁷⁷² Prim. Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 199, 200.

⁷⁷³ Jugoslavija je leta 1952 pridelala 1.900.000 ton pšenice in rži. Gl. v: *Savinjski vestnik*, 20. 8. 1954, str. 2, Izjava državnega sekretarja za gospodarstvo: Kruha nam ne bo primanjkovalo.

⁷⁷⁴ Prav tam.

⁷⁷⁵ Prav tam.

⁷⁷⁶ Prav tam.

me. Delavski sveti niso bili neodvisni organi, temveč režimsko dirigrani dušilci podjetniškega duha, ki je še živel v nekaterih upravljavskih in inženirskih krogih. Tudi morebitni kritični časnikarji, ki so se zavedali teh dejstev, nanje svojih bralcev niso mogli opozoriti, saj je tajna policija, ki je predstavljala vrhnji zaščitni premaz titoistične oblasti, nadzorovala vse in vsakogar. Prav tako uradno ni nihče smel vedeti, da je za nizek pridelek žita, ki je Jugoslaviji narekoval uvoz pšenice in rži ter mnogih drugih pridelkov, kriv komunistični pristop k agrarnemu gospodarstvu. Režim, ki je sredi januarja 1954 obračunal z Milovanom Đilasom - Đidom in Vladimirjem Dedijerjem - Gangsterjem, se je utemeljeval na monološki mišljenjski strukturi. Razmere so bile še nekaj let prej takšne, da je Lawrence Durrell kot šef Britanskega sveta v Beogradu v pismu prijatelju Theodoreju Stephanidesu ugotavljal, kako je kapitalizem vendarle nekaj, za kar se je vredno bojevati. To je bilo po njegovi sodbi mogoče opaziti že ob kratkem obisku v jugoslovanski prestolnici.⁷⁷⁷

Takšna je bila situacija, ko se je na Ostrožno po eni izmed prvih »političnih cest« v Sloveniji⁷⁷⁸ pripeljal maršal Tito, čigar avtomobil je bil v tistem času na beograjskih ulicah bržčas še zmerom edini vsaj približno primerljiv z imenitnim horchom Hermanom, ki ga je nekaj prej v Trstu kupil Lawrence Durrell.⁷⁷⁹ Mnogi ljudje, ki so bili v glavnem prisilno mobilizirani za obisk velikega zborovanja⁷⁸⁰ – posameznim krajem in podjetjem so bile določene udeleženske kvote,⁷⁸¹ prav tako pa ni smela izostati šolska mladina –, so morali diktatorja čakati že od prejšnjega dne. Da niso klonili v duhu in omagali s telesom, je skrbelo okoli 250 paviljonov z jedačo in pijačo.⁷⁸² To je povzročile hude sanitarne probleme, ki so jih oblasti reševale z velikimi izkopanimi jamami za iztrebke.⁷⁸³

⁷⁷⁷ Durrell, *Spirit of Place*, str. 139.

⁷⁷⁸ Šala iz povojnega časa je pripovedovala, da imajo v drugih deželah dve vrsti cest – makadamske in asfaltne oziroma betonske, v Jugoslaviji pa tri: poleg navedenih še politične. Te so na hitro zgradili pred kakšnimi velikimi zborovanji, ki jih je organiziral komunistični režim. Kako je to potekalo na Ostrožnem, gl. v: *Savinjski vestnik*, 20. 8. 1954, str. 1, Ostrožno, Ostrožno, Ostrožno ...

⁷⁷⁹ Prim. Durrell, *Spirit of Place*, str. 152. Horch, ki ga je znameniti pisatelj krstil za Hermana, naj bi nekoč pripadal Reichsmarschallu Göringu.

⁷⁸⁰ Da ni bilo velikega navdušenja nad shodom na Ostrožnem, je dokazovalo tarnanje tiska o slabi prodaji spominskih značk »Štajerska v borbi«. V Celju so jih do 20. 8. 1954 uspeli spraviti v promet le 6500, od tega v zadnjem tednu zgolj 500. Režim pa si je zadal nalogo, da mora ta rekvizit imeti vsak od 25.000 prebivalcev mesta ob Savinji. Prim. *Savinjski vestnik*, 13. 8. 1954, str. 1, Kako potekajo priprave za Ostrožno?; *Savinjski vestnik*, 20. 8. 1954, str. 1, Ali že imate spominsko značko »Štajerska v borbi«?

⁷⁸¹ Tisk v času priprav na veliki shod pri Celju niti ni skrival, da so bile določene kvote za posamezne kraje. Tako je *Savinjski vestnik* sredi avgusta 1954 tarnal, kako na Polzeli »dvomijo, da bi se lahko udeležilo proslave iz njihove občine 2100 ljudi.« V Laškem so priprave za veliki shod poverili skrbi 30-glavega organizacijskega telesa. V Celju so vzpostavili »terenske štabe«. Za okraj, ki je imel središče v mestu ob Savinji, je bilo predvideno, da bo na Ostrožno poslal 75.000 udeležencev. Prim. *Savinjski vestnik*, 13. 8. 1954, str. 1, Kako potekajo priprave za Ostrožno?

⁷⁸² *Savinjski vestnik*, 3. 9. 1954, str. 1, Priprave na Ostrožnem se približujejo h kraju.

⁷⁸³ Medtem ko je tisk zatrjeval, da bodo stranišča dobro zaprta in dezinficirana – kar je na prejšnjih velikih zborovanjih manjkalo –, se nekdanji udeleženci shoda na Ostrožnem še danes spomnijo zgolj

Improvizirane razmere na zborovališču so samo še dodatno dajale hraniva nerazpoloženju. Časi Titove priljubljenosti in čaščenja so bili pri ljudeh brez posebnosti tedaj še daleč. Edino opustitev hvalisanja Sovjetske zveze, odhod prej vsemogočnih Stalinovih svetovalcev in ukinitve obveznega poučevanja ruskega jezika, ki je spričo nezadostne podkovanosti učiteljev veljalo za izgubo časa,⁷⁸⁴ so pri večini prebivalcev Slovenije vzbudili zadovoljstvo. Preprosti ljudje – pa tudi drugi, celo nekomunistični razumniki – so te poteze režima navezovali na njegovega vodjo osebno.⁷⁸⁵

Maršal Tito se je 19. septembra 1954 na Ostrožnem, ki se je – kakor je napovedal Savinjski vestnik – v času zborovanja prelevilo v velemesto,⁷⁸⁶ pojavil okoli desetih dopoldne. Njegov prihod je po poročanju tiska oropal pozornosti celo 2500 pevcev in 500 godbenikov, ki so pod vodstvom Radovana Gobca »gromko« izvajali udarne partizanske pesmi. Tovariša maršala – to besedo so časniki že pisali z veliko začetnico, kadar se je nanašala na jugoslovanskega državnega poglavarja – so na tribuni pričakali in pozdravili Edvard Kardelj - Kristof/Birk/Bevc, Miha Marinko - Poldi, Franc Leskošek - Luka, Boris Kraigher - Janez, Ivan Maček - Matija, Kosta Nadj - Krajiški in še nekateri drugi manj pomembni »glavači«,⁷⁸⁷ nato pa je dvainšestdesetletni diktator spregovoril množici, ki mu s ploskanjem dolgo časa ni pustila do besede. Udeleženci zborovanja se še po mnogih letih spominjajo, da se jim je zdelo nevarno ne hliniti skrajnega navdušenja. Ko je maršal Tito nazadnje le lahko odprl usta, se je v sebi lastnem slogu dotaknil marsičesa – spominjanja na nedavno preteklost, nemožnosti nacionalnih nasprotij v njegovi socialistični federaciji in razumevanju pospešenega razvoja zaostalih republik. Prav tako se je ustavil ob domnevnem občudovanju njegove države s strani tujcev in pri nalogah, ki jih zadaja izpopolnjevanje sistema.

izkopanih jam za iztrebke. Prim. *Savinjski vestnik*, 10. 9. 1954, str. 1, Ostrožno je pripravljeno na sprejem stotisočerih gostov.

784 Ruščino so zlasti na podeželju morali učiti kar slovenisti, saj poznavalcev Puškinovega jezika marsikje ni bilo. Zato pouk, ki je bil tudi prenapolnjen z ideološko vsiljivimi vsebinami, ni bil na primerni ravni ter se je občutil kot odvečen. Ruščina si je tako pri mladih kakor pri starejših ljudeh tedaj pridobila slab sloves ter je bila po sporu med titoisti in stalinisti kmalu odstranjena iz šolskega kurikula kot obvezen predmet.

785 Prim. Dolenc, *Moja rast*, str. 208.

786 *Savinjski vestnik* je pred zborovanjem postavljajsko zapisal, da bo Ostrožno na dan zborovanja »velemesto, ki bo prekosilo Ljubljano, če ne tudi Zagreb.« Tako postavljene besede izdajajo naravnost megalomanske cilje režima pri organizaciji shoda. Na Ostrožnem so po uradnih podatkih zares dosegli približno enako število obiskovalcev, kot je imel Zagreb leta 1953 prebivalcev (350.829). Prim. *Savinjski vestnik*, 10. 9. 1954, str. 1, Ostrožno je pripravljeno na sprejem stotisočerih gostov.

787 Prim. *Savinjski vestnik*, 24. 9. 1954, str. 1, 2, tu str. 1, Velika udeležba na Ostrožnem – dokaz politične zavesti in enotnosti našega ljudstva; *Dolenjski list*, 24. 9. 1954, str. 2, Med tisoči Dolenjci in Belokranjci so bili na Ostrožnem tudi novomeški taborniki. Zanimivo je, da *Savinjski vestnik* med posebej pomembnimi voditelji na shodu ni omenil Ivana Mačka - Matije, medtem ko je *Dolenjski list* primerno poudaril njegovo udeležbo – zamolčal pa je prisotnost nekaterih drugih odgovornih tovarišev. Glede na to bi se dalo sklepati, kako so si komunistični prvaki po zgledu nekdanjih fevdalnih magnatov razdelili Slovenijo.

Prvi del govora je bil vsekakor rutinski in docela manifestativen: take stvari je maršal pripovedoval tako množicam kot pripadnikom svojega najožjega kroga. Zato pa je bilo nadaljevanje presenetljivo. Kljub prizadevanjem za popolno delovanje sistema, za katerega je režim trdil, da je najboljši, kar si jih je mogoče zamišljati, so se pojavljali različni problemi. Decentralizacija, ki je bila pomembna za sprostitev ustvarjalnih sil ljudi, je razkrila, da obstajajo celo nenacionalni lokalistični odkloni. Tudi na nižjih nivojih so bili ljudje po maršalovi sodbi nagnjeni k sebičnosti: ko so dobili tovarne v upravljanje, naj bi ponekod nehali skrbeti za splošno korist. Zato so se pojavile najrazličnejše gospodarske težave.

Presenečen je pa s tem še ni bilo konec. Jugoslovanski diktator je sčasoma prešel na najboljčutljivejšo temo – pomanjkanje žita. Pšenice je bilo leta 1954 po njegovih podatkih pridelane le 1,6 milijona ton namesto 2,5. Da ne bo lakote, ki se je ljudje bojijo, bo treba uvoziti 130.000 vagonov pšenice. Letina je bila torej dejansko še slabša, kakor je mesec dni prej oznanil heroj Brkić. Dramatično je bilo Titovo priznanje, da je bilo zagotovljenih le 40.000 vagonov zlatega zrnja in potem – očitno čez čas – še enkrat toliko. Amerika je dajala kot pomoč za 100 milijonov dolarjev živil, v to kvoto pa je bila všteta tudi mast. Maršal Tito ni povedal, koliko je treba za 80.000 tako ali drugače zagotovljenih vagonov Jugoslaviji še doplačati, kajti darila washingtonske vlade niso zadostovala za pokritje stroškov teh živil. Diktator je potožil, da je v takšnih razmerah težko graditi socializem.

Ljudje pa so iz nadaljevanja govora zlahka izluščili, da jim Tito napoveduje nelepe čase. Jasno jim je tudi postalo, da bo režim najhuje udarjal po kmetih. Uniformirani govornik je namreč dejal:

»Že večkrat sem povedal, da se pri nas razsipa, večkrat sem dejal, da pri nas ne računamo dovolj s tistim, kar imamo in s čimer bi lahko izhajali. Če vzamemo za primer, kako se pri nas troši kruh oziroma pšenica, in [se] primerjamo z drugimi državami, ki imajo višjo življenjsko raven, bomo videli, da porabljamo v Jugoslaviji na prebivalca 200 kg na leto, v Italiji, ki tudi porablja mnogo za kruh in druge pridelke, 154 kg, v Franciji 126 kg na prebivalca, v Nemčiji 124, v Belgiji 109, na Nizozemskem pa samo 99. Mi torej porabljamo dvakrat več kot te države z visokim življenjskim standardom. Zakaj je tako, zakaj je pri nas tolikšni pritisk prav na to najbolj kritično hrano, na pšenico? Mislim, da je vzrok predvsem to, ker so pri nas tradicije take, ker ljudje nimajo dovolj raznovrstne prehrane, ker jim je glavna hrana kruh in ker ne mislijo na fižol, krompir in drugo, ker jim je postransko vse to, kar je v nekaterih državah glavno. Potem pa tudi to, da razsipamo in trošimo mnogo več[,] kot bi bilo včasih potrebno. Ne bom dejal, da to velja za vse, vem, da naši delovni ljudje ne morejo trošiti več[,] kot imajo denarja za nakup, pač pa razsipajo in ne trošijo racionalno po vaseh.

Če bi malo spremenili ustroj prehrane, ko bi malo več kombinirali, bi bila[,] mislim[,] tudi hrana boljša in bi tudi lahko lažje opravili s temi težavami. Razumljivo je, da bomo storili vse, da bomo v naši državi pridelali čim več žita – glede na skromne površine, ki jih imamo[,] in tiste, ki jih bomo iztrgali močvirjem itd. ter glede na naglo naraščanje našega prebivalstva in naglo spremembo strukture prebivalstva, ki odhaja iz vasi v mesta, pa bomo morali še naprej uvažati žito.

Pozneje ga bomo lažje uvažali, kajti čez nekaj let ne bomo imeli dolgov, ki jih imamo danes, imeli pa bomo več naših strojev in drugih izdelkov za izvoz.

Tedaj nam bo lažje, sedaj pa jaz tu apeliram, da naši ljudje vodijo računa o tem, koliko nam ta problem povzroča skrbi in težav in koliko bi nam bilo lažje, če bi se malo bolj pazilo na prehrano in bolj varčevalo.«⁷⁸⁸

V nadaljevanju je maršal Tito opozoril še na mnogo drugih stvari. Dejal je, da Jugoslavijo najbolj bremenijo odplačila dolgov prav v tekočem letu, za dvigovanje cen, ki je postalo očitnejše, pa je obtožil monopolistična podjetja.⁷⁸⁹ Prav tako je pohvalil Nemčijo in Francijo, da sta začeli zakopavati bojno sekuro ter hvalil mirovna prizadevanja in sodelovanje. Ob tem je obljubljal, da bo Jugoslavija sprejela vsakršno gesto dobre volje – kar je bilo najbrž mišljeno kot snubaški namig sovjetskemu politbiroju. Komunistični Henrik VIII.⁷⁹⁰ se je bil – za razliko od angleškega originala – pripravljen pogoditi celo z marksističnim papežem.

Toda ljudje si Titovega govora na Ostrožnem niso zapomnili po ničemer drugem kot po očitkih, da pojedjo preveč kruha.⁷⁹¹ Izrecno izpostavljanje vasi kot prostora posebej neracionalnega ravnanja s hrano so mnogi razumeli kot napoved novega obračuna s kmeti. Da bi bila mera bridkosti polna, je bilo že dotedanje zapostavljanje podeželja pri marsikom dojeto kot izraz najbolj črne komunistične nevhvaležnosti za njegov izjemen prispevek k zmagi jugoslovanske države v drugi svetovni vojni. Prav tako je bilo očitno, da iz maršalovega govora ni mogoče razbrati, kako bi se dalo zagotoviti pestrejšo prehrano na vasi, saj je

788 *Dolenjski list*, 24. 9. 1954, str. 1, 2, Resnično smo lahko ponosni na velike uspehe, ki smo jih dosegli.

Dolenjski list je objavil govor v celoti, medtem ko je *Savinjski vestnik* posamezne dele le povzel.

Udeleženci zborovanja na Ostrožnem se spominjajo, da je bila natisnjena verzija nastopa maršala Tita v primerjavi z govorjeno precej omiljena.

789 Maršal Tito je na tem mestu dejansko pojasnil, kako si je vrh režima predstavljal zvišanje cen zaradi kontrahiranja, o katerem je mesec dni prej govoril Hasan Brkić. Če so ljudje potem, ko so se seznanili s sodbo slednjega o razlogih podražitev, lahko menili, da gre za kako pravno težavo, je jugoslovanski diktator razkril, da gre za špekulativno anomalijo nižjih kadrov. Ker pa ni napovedal opustitve politike decentralizacije, ki je privedla do njihovega samostojnega ukrepanja, je jasno, da je šlo le za odvrčanje pozornosti od nesposobnosti ominotentnega vrha režima.

790 Maršala Tita je za komunističnega Henrika VIII. že leta 1949 štel veliki oxfordski zgodovinar A. J. P. Taylor. Prim. Wrigley, A. J. P. *Taylor*, str. 229.

791 Avtor razprave je zbral pričevanja več udeležencev zborovanja na Ostrožnem; opira se predvsem na besede I. V., L. G. in F. H.

oblast po prvi kmetijski nacionalizaciji (1945) že obvladovala velike površine najplodnejše zemlje in na njih počela, kar se ji je zljubilo, po drugi (1953) pa si je prilastila še dodatne njive – vendar so jih zadruga obdelovale skrajno neekonomično.⁷⁹²

Tolsti jugoslovanski predsednik – zaradi zavaljenosti in nagnjenosti k pojavljanju v uniformi so ga ponekod primerjali celo z Reichsmarschallom Göringom⁷⁹³ – se je dejansko igral z ognjem. Slovenci so namreč leta 1954 še vedno živeli pod materialno ravno, doseženo pred drugo svetovno vojno.⁷⁹⁴ Množice so zapuščale Ostrožno vznemirjene. Ljudje so vedeli, da je za pomanjkanje živil v Jugoslaviji kriva komunistična politika, ki je samooskrbne kmete poskušala napraviti odvisne od države, s tem pa tudi preprečiti njihovo samostojno mišljenje. Država je tako šele leta 1956 dosegla raven agrarne produkcije iz leta 1939,⁷⁹⁵ čeprav se je medtem površinsko opazno povečala.

Nasploh pa je treba reči, da je za diktatorje tema zategovanja pasu – zlasti če zadeva hrano – kočljiva še mnogo bolj kakor za demokratične voditelje, saj se množicam z njo daje eksistencialni homogenizacijski vzgon. Reakcija ljudi na Titove »nutricionistične« direktive je bila razmeroma ostra. Ugledni prevajalec Stanko Jarc je v svojih minuciozno napisanih spominih na mlada leta o tem povedal: »Žemljam brez zarez pravimo bombice. Celjani so še dolgo po letu 1954, ko je Tito v svojem govoru na Ostrožnem ostro napadel pripadnike jugoslovanskih narodov, češ da pojedjo preveč kruha, črnim bombicam pravili ‚ostrožnice‘.«⁷⁹⁶ Ker jugoslovanski diktator pozneje ni več posegal po podobnih prijemih – za težave je praviloma obtoževal najrazličnejše mračne sile ter nebudnost delovnih ljudi in občanov oziroma Partije –, je mogoče sklepati, da se je ovedel nevarnosti takšnega diskurza in narativa.⁷⁹⁷ Po letu 1948 je pač hotel uživati podporo vladanih, saj je bilo to najzanesljivejše varovalo pred potopom režima, s katerim se ni mogla docela

792 Druga kmetijska nacionalizacija (1953), ki je zmanjšala zemljiški maksimum s prejšnjih 35 na pičlih 10 hektarjev (vendar je iz te površine izvzela neobdelovalne površine), je še bolj zmanjšala možnost za pestrost prehrane množic. Spričo slabih rezultatov socialističnega kmetijstva ni čudno, da je oblast histerično reagirala na vsako kritiko svojih ravnanj v tem sektorju gospodarstva, kar je še posebej boleče občutil Jože Pučnik.

793 Pirjevec, *Tito in tovariši*, str. 299.

794 Prim. *Elaborat Sveta za blagovni promet LRS*, str. 15–31.

795 Pirjevec, *Tito in tovariši*, str. 194, 279.

796 Jarc, *Človek obrača, Bog obrne*, str. 305, 306.

797 Jože Pirjevec zatrjuje, da so se leta 1953 jugoslovanske oblasti odrekle prisilni kolektivizaciji, ker so se bale oborožene vstaje. Protikmečki poudarki Titovega govora na Ostrožnem ter direktive za spremembo ljudske prehrane dokazujejo, da je vodjo režima najhujši strah razmeroma hitro minil. Dejansko je bila druga nacionalizacija zemlje zadostno zagotovilo za to, da v agrarnem sektorju, ki je v tistem času poznal celo še pripreganje ljudi v lesene pluge, ni bila mogoča nikakršna koncentracija od Partije neodvisne moči. Režimski mogočniki so povsem zavestno grenili življenje kmetom. Še leta 1965 so razmišljali o tem, da ti sploh ne bi smeli kupovati novih traktorjev. Prim. Pirjevec, *Tito in tovariši*, str. 279.

solidarizirati nobena velika sila. In čeprav se je maršal Tito v imaginariju prebivalcev Jugoslavije do leta 1954 že uspel zasidrati kot pater patriae, tega svojega statusa ni smel preveč očitno postavljati na preizkušnjo. Zato je ob umanjkanju zunanjih zlohotnežev, ki je bilo posledica bližanja politiki aktivne koeksistence, med svojimi sodelavci vsakih nekaj let poiskal nekaj potuhnjenih spletkarjev, zaradi katerih naj bi njegova država imela težave. Tako so ljudje dobili v zobe krivce za svoje tegobe. Ko pa so se ovedli, da težav z njihovim padcem še ni konec, jim je že bilo postreženo z novimi grešnimi kozli.

Titov ekspoze na Ostrožnem razkriva, da je bila lakota v imaginariju Slovencev in drugih prebivalcev Jugoslavije še sredi 20. stoletja realna grožnja. Hkrati pa izdaja, da je v stotih letih kljub velikim spremembam pomen kruha za večino ljudi pri nas ostal enak. Negodovanje ob govoru maršala Tita bi kazalo na to, da se je ne samo simbolno, temveč tudi dejansko celo nekoliko povečal. Diferenciacijske tendence, ki jih je mogoče opaziti pri Jovanu Veselu-Koseskem – ni nepomembno, da je mnogim sodobnikom veljal za glasnika občutenja generacije –, so otopele. Celó do te mere, da je enoobraznost postala škodljiva in je moral neegalitarno pisanost oživljati sam jugoslovanski diktator, pri čemer pa njegove vzpodbude v smeri fižola in krompirja, ki naj se ju v kulinariki oprimejo predvsem vaščani, niso naletele na prijazen sprejem. Če pomislimo na to, da je France Prešeren kruh v romanci *Hčere svet* omenjal kot »podkupnino« za psa Sultana,⁷⁹⁸ se res ne moremo izogniti sklepu, da je prišlo v vmesnem času do opazne okrepitve pomena kruha – tako na simbolni ravni kakor na nivoju vsakdanjega življenja. Govorica statistike oziroma števil, ki jih je leta 1954 navajal maršal Tito, je bila tako neizprosna, da je pred njimi obmolnila sleherna poezija.

Kje so razlogi za takšno stanje? Pri krepitvi simbolnega pomena kruha gre seveda misliti na duhovni odvod pojavitve in prevlade katoliškega političnega tabora ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja na Slovenskem. V njegovem imaginariju vsa jedila niso mogla imeti enake teže. Omenjanje kruha v *Gospodovi molitvi* in nespregledljiva vloga le-tega v mašnem obredu je vsekakor zaznamovala ne samo predstave, temveč tudi slovar množic. Sredi 20. stoletja so kruh kot osrednji simbolni prehranjevalec navajali tudi ljudje drugačnih nazorov. Okoli leta 1930 je zaradi tega izbruhnil celo precejšen škandal. Povzročil ga je svobodomiselni literarni kritik Josip Vidmar z govorjenjem o črnem in belem kruhu v slovenski književnosti⁷⁹⁹ – pri čemer je bilo jasno, da prvega mesijo nazorsko vezani ustvarjalci, tj. katoliki in socialisti, drugega pa zagovorniki liberalnih načel, ki ne

⁷⁹⁸ Prešeren, *Zbrano delo*, str. 48. Kruh, ki ima posebno vlogo v krščanski liturgiji, je v razposajeni Prešernovi pesmi nagrada za psa z imenom islamskega vladarja. Treba je reči, da se je pesnikovo svobodomiselstvo, v katerem niso umanjali niti načelno protireligiozni toni, redkokje izrazilo bolj radikalno kot na tem mestu.

⁷⁹⁹ Vidmar, *Obrazi*, str. 326.

priznavajo dogem. Pozneje, ko se je uveljavljeni arbiter dobrega umetnostnega okusa pridružil komunistom, je svoje nazore opazno revidiral. Medtem pa so tudi marksisti sprejeli kruh za simbol materialne blaginje: tako so v partizanih pogosto poudarjali, da se borijo zanj in za svobodo.⁸⁰⁰ Tako so brez dvoma ravnali zaradi kulturnega okolja: mobilizacijska gesla so pač morala biti prilagojena konkretnim razumevanjem, da so učinkovala.⁸⁰¹

Ob tem je treba opozoriti, da kruh ni zmerom nastopal v tej izpostavljeni vlogi. V dobi, ki so jo zaznamovali razsvetljenski impulzi, je veljal za prehranjevalca množic krompir. O tem pri nas pričuje tudi polljudska kultura, ki jo reprezentira Pavel Knobl s pesmijo *Od podzemelskih jabuk*.⁸⁰² Toda pozneje je kruh spet dobil osrednjo vlogo v imaginariju Slovencev. Zato je bil govor maršala Tita na Ostrožnem zelo bridek ne samo za ljudske množice, temveč tudi za vladajočo avantgardo, saj je dejansko priznaval njen neuspeh. Ljudje, ki so imeli v Sloveniji leta 1954 nižji materialni standard in mnogo ožji duhovni prostor kakor ob izbruhu druge svetovne vojne, so se tedaj bržčas z otožnostjo spominjali levičarske politične zafrkljivke iz dobe agonije kraljevine Karađorđevićev:

»Bod' pozdravljen ban naš Marko,
tebi sije sonce žarko,
ti si vseh dobrot natlačen,
te pozdravlja narod lačen.⁸⁰³

Titoistična sedanost je namreč dokazovala, da se nekako da preživeti celo mnogo težje in trše – ter za odpiranje ironističnih ventilov nevarnejše – čase od starojugoslovanskih ...

800 Matej Bor je v eni najbolj znanih partizanskih pesmi *Skozi mesečino, veter, sneg* – posebej jo je proslavila Kuharjeva uglasbitev izseka besedila iz nje – poudaril: »Mi gremo, gremo / s puško na rami! / V napad / za svobodo, / za kruh.« Prim. *Pesmi partizanov*, str. 126, 127.

801 Gotovo pa je, da vodilo, ki je zadevalo svobodo in kruh, ni bilo edino mogoče. A da je v Evropi najučinkovitejše, so slovenski revolucionarji vedeli že od svojih boljševiskih vzornikov, ki so z njim operirali med prvo svetovno vojno in po njej. V tistem času je bilo na stari celini npr. že znano – vsaj skozi recepcijsko zelo uspešno Giordanovo opero Andrea Chénier – geslo Svoboda in krompir!, ki se je povezovalo s »črnim Napoleonom« Toussaintom Louverturejem. A to je v vsakem primeru bil eksotizem.

802 Knoblova verzifikacija o novem gostaču – tj. krompirju –, je bila natisnjena v njegovem almanahu Štiri pare kratkočasnih novih pesmi leta 1801. V njej je bilo opozorjeno, da je sad na novo vpeljane kulture »zuper sovražnika vselej [...] na boj napravljen«. Knobl je zapisal, da lahko krompir ob pomanjkanju mesa in žita premaga lakoto, kar pomeni, da je primarno še veljal za »interventno« živilo, ki ima odločilno vlogo v časih stiske. Hkrati pa je tudi že elaborirana njegova vloga v vsakdanji prehrani prebivalcev gradov, kmetov, beračev in žensk. To opozarja, da je proces njegovega ukoreninjevanja v kuhinji že tekel. Prim. Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva*, str. 344, 345.

803 Zafrkljivka, ki si je za svojo tarčo izbrala bana Marka Natlačena, je izpričana v mnogih variantah, eno od njih pa je objavil Igor Torkar. Avtor razprave jo priobčuje v obliki, ki jo je slišal od D. G. Zafrkljivka se najde tudi v članku Ernesta Sečna *V duhovnika preoblečen atentator pobegnil na triciklu*, ki je bil objavljen v *Dnevniku* 11. 10. 2014. Omenjeni prispevek je dosegljiv tudi na svetovnem spletu, in sicer na naslovu *V duhovnika preoblečen atentator pobegnil na triciklu* | *Dnevnik*.